

Institucionalizacia thaj emancipacia

zusammengestellt von den Herausgebern

Rodimata vaš i justicia | Karing jekh mathemutno reprezentimos | O vazdipen le romane miškipnasko – o angluno lumjako romano kongreso (1971) | O dujto lumjako romano kongreso (1978) | Pinžaripen le genocidosko thaj institucionalizipen le romane politikengo | Paruvipen and-i divesutni rig | Politikani participacia k-o themutno thaj komunitaro nivelo | I provokacia le sombutikeripnaski/kooperaciaki | Avindo dikhipen

➤ *Vaš e maj bari rig le 20to šeliberšeski, e aktivitetura vaš e romengi emancipacia ačhile numaj korkorutne/izolime eksperimentura. And-e berša 1950 thaj '60, vazdinilo jakh baro numero organizacijekgo, save putarde o drom vaš o romano miškipen andar 1970. Kadaja dešeberšengi perioda dikhla o biandipen le lokalo thaj nacionalo roamne organizacijengo ande jekh baro numero thaj ververe resenca, thaj bari buti sas kerdi karingo politikano reprezentimos le romengo k-o maškarthemuno nivelo. Andar 1989, ande maj but Divesutne Evropake thema e roma sa maj but sas reprezentime and-e komunalno thaj nacionalo politikane strukture.*

GELEM, GELEM

*Gelem, gelem lungone dromenca
Maladilem baxtale romenca
Ai, romale, katar tumen aven
Le caxrenca bokhale čhavenca*

*Aj, romale, aj, čhavale
Sasa vi man bari familia
Mudardas lan i kali legia
Opre roma, isi vaxt akana*

*Aven manca sa e lumjake roma
Palem ka žav lungone dromenca
Thaj ka phirav baxtale romenca
Aj, romale, aj čhavale*

*“Gelem, gelem” sas propozime sar ofcialo romano himno k-o Anglutno Lumjako Kongreso andar London, and-o 1971.
Šaj isi i maj pinžardi romani gili avdives.*

III. 1 (o romano teksto sas xramome katar o Jarko Jovanović and-I vrama le Kongresoski andar 1971, palal jekh tradicionalo bašavipen)

ANGLOALAV

E anglutne zumavimata le aktiviteturenge vaš i emancipacia le romengi astardile and-e Divesutne Evropake thema.

K-o agor le 19-to šeliberšesko, o Lazar Naftanaila sas o anglutno savo zumavda te organizisarel e rumunikane romen ande pirri “Infratirea Neorustica” (Asociacia le Phralipnaski le Neve Farmerjengi). And-i Bulgaria, isi rekordime kidipnata kerde and-o 1905 thaj 1906, kaj e romane liderja kidine peticije vaš o themutno parlamento, mangindoj elektoralo xakaja vaš lenge manuša, save sas

mukisarde lendar. Astarindoj and-i Polša thaj Rumunia and-o 1930, e anglune zumavipnata sas kerde kašte kiden pes (te unisaren pes) e reprezentativo strukture jekhe themeske thaj te vazden pes nacionalo organizacije. Ama kasave zumavipnata na resle kaj kamla pes, anda kodo kaj sas androne biamalipnata haj kamipnata šerutnimaske.

And-i Sovietikani Unia, ažuti-pnasa katar o them, and-o 1925, jekh voluntaro societeta kerdili i “Sa-Rusikani Unia le Gypsyurengi”, šerutnjardi

katar o Andrei Taranov, membri le Sa-Uniako Komunistikano Parti (e bolševikura) thaj katar Ivan Rom-Lebedev. O bilaipen le uniako, and-o 1928, na afektisarda o butipen le kulturalo, socialo thaj edukacionalo aktiviteturenge save astarde te oven kerde thaj save gele maj dur ži k-o generalo paruvipen andar e themikane politike katar o agor le beršesko 1930.

And-e ratutne Evropake thema, na sas nijekh similaro aktiviteta anglal o dujto Lumjako Maripen.

E ROMENGE AKTIVITETURA VAŠ I EMANCIPACIA AND-E KOMUNISTIKANE THEMA

Vi kaj e romen le Divesutne Evropake, special andar Jugoslavia, sas te ovel len jekh but baro rolo and-e emancipatorutne aktivitetura k-o maškarmutno nivelo, kadala avile special andar i Ratutni Evropa. Kadaka si special kodoleske kaj o biandipen thaj o barjaripen le romane organizacijengo and-e komunistikane tema našti kerelas pes bi te ovel puteripen thaj aktivo ažitipen katar e themeske thaj e partjoske strukture.

And-o 6 trintonaj/marš, 1945, and-i Bulgaria kerda pes i “Unisardi Generalo Kulturalo Organizacia le Gypsykane Minoritetaki ‘Ekhipe’”, šerutnjardi katar o Šakir Pašov, jekh but pinžardo romano aktivisto thaj funkcioneri lungone vramako and-o Bulgarikaneo Komunisto Partjo. “Ekhipe” vazdia but lokalalo filiale thaj sas kerdo o žurnali “Romano Esi” (anavjardo maj palal “Nevo Drom”, khetanes le “Romane Centralo Gypsy-

kano Muzikalo Teatrosa”). Karing o agor le beršesko 1940 i politika paruvdili radikalalo thaj o Šakir Pašov sas dino avri andar o Bulgarikaneo Komunisto Partj thaj bičhaldo and-o koncentracion lagero Belene, i romani presa thaj o teatro namaj ikzistisarde thaj le lokalno branše le romane organizacijenge resle rig andar o “Fronto le Phuvjako-dad” (jekh publiko organizacija anavjardi le Bulgarikane Komunisto Partjostar). And-o 1957 kerda pes jekh zumavipen vaš o palem-organizisaripen le romane miškipnasko; ama vov sas sigo ačhavdo thaj e roma sas thode sastes direkt telal i umbrela le “Frontoski le Phuvjako-dad”, savo, sa kadja, dia avri o žurnali “Nevo Živo le Gypsyurengo” (ži and-o 1988). [II.3]

And-o Ungriko Them sas kerdo, and-o 1957, o “Magyar Ciganyok Művelődési Szövetség” (Ungrikani Gypsykani Kulturalo Asociacia), šerutnjardi katar Menyhert Lakatos, thaj and-o 1985 sas kerdo o “Ciganyyszövetség” (Gypsykano Konsilio), šerutnjardo katar Jozsef Daroczi.

RODIMATA VAŠ I JUSTICIA

Palal 1945, kana e sa maj but guvernura na akceptisarde i responsabiliteta vaš e krime kerde and-o nazistikano vaxti thaj na kamle te len pe pende e konsekvence, le romen na sas len dosta lobby. Numaj individualo na-romane organizacije vazdinile vaš e palem marginalizime minoriteta. Ama lengi buti vaš i justicia thaj o barabaripen na andia bare rezultura.

O diipen rigate le bazutne xakajengo, sar si o kazo le Germaniako, kaj e roma (special Sintura) na sas lile samate and-o reparaciako proceso, thaj vi i diskriminacia kaj geli maj angle, ingerde k-o keripen neve organizacijengo.

Astarindoj andar 1950, verver sintikane organizacije sas kerde and-i Germania, lengo maj baro kamipen ovindoj te ažitisarel e žuvinden andar i nazistikani persekucia, kerindoj pinžardo lengo xakaj k-o pokinipen thaj ažitipen le kriesesko mamuj kodola save kerde pe lende tortura. Maj dur, lenge aktivitetura barile thaj resle k-o maripen vaš e civilo xakaja thaj socialo barabaripen vaš e sintura.

Jekh indikator and-i istoria le romane emancipaciaki sas o keripen le “Verband rassisch verfolgter nicht-Juden” (I Asociacia le rasial persekutime na-židovja) katar Oskar thaj Vinzenz Rose, and-o 1956. Avri kadale asociaciar kerdili, and-o 1972, i “Verband

Deutscher Sinti” (asociacia le Germanikane Sinturengi), kaske lokalalo thaj regionalo organizacije thode pes and-o “Zentralrat Deutscher Sinti und Roma” (Centralo Konsilio le Germanikane Sinturengo thaj Romengo), and-o 1982. Vi kaj na sas lake lokhes te reprezentisarel sarre sinturen thaj romen kaj živen and-i Germania, kadaja organizacia efektiv lia pe peste i problema le reparaciaki thaj le oficialo pinžaripansko le sinturengo thaj le romengo, thaj resli jekh andar e maj influento reprezentativo organismura le romenge andar i Evropa.

Aba and-o 1968, o biarakhlipen solucijengo k-i problema le themutnipnaski thaj o bisiguro statuso rezidencako vaš e imigranto roma linderdja k-o keripen le Maškarmutne Komisiaki vaš e Xakaja le Gypsyurenge. Ama, and-o 1969, o kamlo keripen jekhe unisarde germanikane reprezentaciako pelotar anda kodo kaj sas konfliktualno kamipnata šerutnimaske katar e roma delegatura, thaj vi averipen opiniengo p-e kompetence jekhe trans-regionalo thaj trans-romano-grupo komitetosko.

KARING JEKH MATHEMUTNO REPREZENTIMOS

Sar and-o kazo le Germaniako, vi and-i Francia kerde pes zumavipnata vaš o kidipen sare romane grupurengo andar

o them ande jekh khetani representacia. I Francia funkcionisarda maj but sar jekh širdipnasko punto zumavipnatengo vaš o astaripen le procesosko le pesko-organizipnasko k-o maškarmutno nivelo.

And-o 1960, o Ionel Rotaru kerda and-o Paris i “Communauté Mondiale Gitane” (Lumjaki Gypsykani Komuniteta, CMG). Katar o CMG, savo sas bilavdo le francikane guvernostar and-o 1965, reslo pes k-o “Comité International Tzigane” (CIT). Šerutnjardo katar Vanko Rouda, o komiteto astarda te nakhel opral e granici kaj avenas andar e nacionalo, religikane haj gruposke diference maškarmal e roma. O CIT, savo kerda bari buti le Romane Evangeliko Khangerjasa kerdi and-o 1952 katar o Clement Le Cossec, lia kontakto avrutne organizacijenca sar o “Gypsy Council” andar i Bari Britania (kerdo and-o 1966) thaj “Nordic Roma Council andar Švedo (kerdo and-o 1973).

O deklarime res le CIT-osko sas te phagel i asimilacia kerdi zorasa thaj te mištjarel e legalo thaj socialo kondicije le romenge and-i lumja. Vaš adaja labjarda moderno strategije: publiko relacije, kampanije and-e media, demonstracije thaj lobby save rosine te kerel e guvernuren thaj e societetan te paruvnen pengi godi thaj te ažitisaren le romen te resen jekhe maj bare niveloste barabaripnasko. O CIT, paruvdo and-o “Komiteto Lumiako Romano” (francikanes “Comité International Rom”, CIR) organizisarda o Anglutno

E neve romane organizacije sas jekh aktivo faktori special and-i kulturalo umalin.

And Česoslovakia, e romane organizacije živisarde xarni vrama. And-o 1968 sas kerdi and-i Slovakia i "Zváz Ciganov-Romov" (Unia le Gypsyurengi-Roma), šerutnjardi katar o Anton Facuna, thaj o avindo berš similaro "Svaz Cikanu-Romu" (Unia le Gypsyurengi-Roma) sas kerdi and-i Čexiko Socialistikani Republika. E duj organizacije kerdile jekh, telal o "Manušengo Fronto" (jekh bute-manušensgi publiko organizacija anavjardi le Komunisto Partjostar). E romane organizacije kerde jekh drakhin thaneske organizacijengo thaj astardile te keren aktivitetura and-i umalin le angažipnaski butjate, and-o mištjaripen le kondicijengo kaj živenas thaj and-i edukacia le romane xurdengi, and-o lačharipen le problemurengo le romane žuvljengo thaj and-i umal e tradipnaske angle le romane kulturalo. Ama von esas numaj esave berša thaj sas phagle and-o 1970.

I situacia and-i Jugoslavia isi jekh kazo specifiko. I "Rom Asociacia", kerdi and-o 1969, kerdja riga/branše thaj aver romane organizacije and-o them. And-o 1970, sas buter 60e romane organizacijenge, thaj lengo numero barjolas sa maj but. And-o 1986, von kidinile ande jekh Unia le Romane Asociacijengi andar Jugoslavija.

De fakto, and-e aver thema le Divesutne Evropake na sas jekh organizime romano miškipen, and-i Polša thaj Rumunia, nesave organizacije, savenge aktivitetura sas kidine k-i kulturalo umalin, sikavdile and-e berša 70 (organizipen školengo thaj grupengo vaš o romano bašavipen thaj khelipen, liipen rig k-e feste thaj festivalura etc.). Sa kasave aktivitetura sas kerde pe jekh bari skala and-e but romane bašavipnaske thaj khelipnaske ansablura andar i Sovietikani Unia, thaj sas tikne zumavipnata vi and-i Albania.

III. 2

(dino katar Elena Marushiakova / Veselin Popov)

Lumjako Romano Kongreso. And-o 1972, bišutrin maškarmutne organizacije andar bišujekh thema, dikh athe vi Kanada thaj Australia, sas phandle perdal o CIR.

O VAZDIPEN LE ROMANE MIŠKIPNASKO – O ANGLUNO LUMJAKO ROMANO KONGRESO (1971)

O vazdipen kodolesko so sas te ovel anavjardo "romano miškipen" andja jekh radikalno paruvipen and-o phiravipen/komportamento le romane societetako and-i buti le politiko thaj socialo realiteturenca: bute vramatar, i phendli / o destino le romengo sas definime "avrjal" le majoritaro populacijendar. E komportamentalno patternura perdal e šeliberša si kodola jekhe kadja-phendi "avri societeta", anda kodo kaj sas karakterizime diipnastar rigate anglal e konfliktura thaj našipnastar katar e bilače kondicije.

Karing o anglunipen le beršesko 1970, jekh tikni ama lači romani elita vazdinili and-i Divesutni thaj Ratutni Evropa, thaj anglunivar kerda pinžardo publik e romane problemura thaj sikavda opozicia mamuj o ekonomikano thaj socialo statuto le romengo. [III. 2]

O cirdipen karing o barabari-pen thaj o socialo pinžaripen le romengo thavdia ande jekh baro grado andar jekh paruvipen le čhandesko sar e roma

dikhenas pengi identiteta. I asimilacia and-i majoritaro populacia thaj peskotiknjaripen paruvdile and-o šužo publiko ažitipen thaj and-o akceptipen romane kulturalo. I integracia na-s te maj depindil e xasaripnastar le kulturalo identiteta. E roma mangle te oven pinžarde thaj respektime le societetatar sar roma. Jekhvar le politikane mangimatendar, sas jekh zumavipen te kerel pinžardi i istoria thaj i kultura le romengi andral thaj te kerel len aksesibilo kodolenge kaj naj roma.

O keripen le Lumjako Romane Kongresosko and-o 1971 isi o puteripen vaš o nevo politikano miškipen. I angluni konferinca katar o London, participanturenca andar 14 thema, sas jekh sikavipen le kamipnasko vaš o "maškarmutuno jekhipen", o maripen mamuj i socialo marginalizacia thaj jekh khetano zumavipen vaš jekh pozitivno avindipen.

Bazime p-o isipen le kadja-phende "romane naciako", i gili "Geem, gelem" sas propozime sar oficialo himno/antemo thaj kerda pes jekh khetano bairax. O motto "Opre roma!" reslo o politikano patjaipen le romane miškipnasko thaj leske maripnasko vaš i socialo justicia thaj barabaripen. O alosaripen le alavengo "rom" thaj "romani" sar oficialo denominacia sas te del rigate e purane angligodimata thaj te ažitisarel k-o keripen neve anaveske pakivako. O Slobodan Berberski sas alosardo paki-

valo prezidento, o dr. Jan Čibula andar i Česoslovakia (vice-) prezidento, thaj o Grattan Puxon, o šerutno katar British Gypsy Council, generalo sekretaro, thaj kerde pes komisije save te keren buti p-e maripnaske krime, p-e socialo thaj edukacionalo kondicije, thaj vi p-i čhib thaj kultura le romengi. [III. 1, 4, 5]

O DUJTO LUMJAKO ROMANO KONGRESO (1978)

O Kongreso katar London barjarde thaj zurjarde e aktivitetura emancipaciake and-i lumja, thaj kerde pes aver politikane aktivo romane organizacije andre thaj avri katar i Evropa. K-o Dujto Lumjako Romano Kongreso, savo inkerda and-i Geneva and-o aprili 1978, aba lile than na maj cerra desar 50 romane organizacije andar i sasti Evropa thaj, andar e Unisarde Thema, India thaj Pakistan. Jek vasno phir vaš o avindipen sas o keripen le Maškarmutne Romane Uniako (IRU) and-o 1977, ande savi si regionalo thaj nacionalo reprezententura. And-e avinde berša thaj dekade, o IRU reslo te kerel e guvernuren te dikhen p-e problemura le romenge thaj te tradel angle le romen kerindoj lobby andr-e maškarmutni komuniteta. And-o 1979, o IRU sas akceptime and-e ekonomikane thaj socialo konsilija le UN-oska sar jekh privatno organizacia.

III. 3
O Šakir Pašov (and-o maškar) maškar e participantura k-i konferencia le Sa-Gypsyurengi Organizaciaki mamuj o Fasčizmo thaj Rasismo thaj vaš o Vazdipen le Kulturako le Gypsykane Minoritetaki and-i Bulgaria, 12-13 trintonaj, 1949.

(andar e arxive katar Stusii Romani, Sofia, Bulgaria)

III. 4
Participantura k-o anglutno Lumjako Romano Kongreso, inkerdo and-o London, and-o 1971, dilabindoj o himno "Gelem, gelem" (le alavenca le Jarko Jovanovičesko, urjavo ande parneste). O Jan Čibula (dur pe bičači-rig) reslo o angluno prezidento le Maškarthemutne Romane Uniako thaj o Gratta Puxon (dur pe čači rig) khelda jekh vasio rolo and-o organizimos le dujtone kongresosko. Walsall, 1971. Palal (bičači thaj čači riga) si o Ladislav Demeter, o Vanko Rouda thaj o Juan de Dios Ramirez.

(katar Acton / Klimová 2001, p. 159)

O maškarthemutno pinžaripen le romane miškipnasko lia neve impulsura ažuťipnasa katar i India. E indikane poliťičarja kerde buti k-o vazdipen thaj k-o zurjaripen kulturalo kontakturengo maškar e roma thaj e thema lenge originake. And-i vrama jekhe maškarthemutne romane festivalosko savo kerda pes and-o Čandigarh, o indikano angluno ministro Indira Ghandi malavdapes jekhe romane delegaciasa, kerindoj lenge pinžardo o suoprtu le Indiako anglal e Unisarde Nacije.

PINŽARIPEN LE GENOCIDOSKO THAJ INSTITUCIONALIZIPEN LE ROMANE POLITIKENGO

O Trinto Lumjako Romano Kongreso inkerda pes and-o Göttingen and-o 1981. liindoj and-o dikhpen uštavipnata le civilo xakajenge, 300 delegatura andar 22 thema mangle kaj o dosari Helsinki te aplilki-sarel pes le romenge. Aver punto le diskucijengo save kerde pes telal o patronažo le "Gesellschaft für bedrohte Völker" (Societeta vaš i Protekcija le Manušengi kaj Xasardjon) sas o trajo le romengo and-i

vrama le nacional socialismoski. O germanikano guvernno sas manglo te pinzarelo o romano genocido thaj te arakhel solucije k-i problema le reparaciaki. And-i vrama jekhe malavipnaski le reprezentanturengo le Centralo Konsilioske le Germanikane Sintureno thaj Romengo la kančelarjasa Schmidt (thaj maj palal kodo le opoziciako liderosa Kohl), kadava pinžaripen le genocidosko sas kerdo and-o 1982. Maj but, kerdile fundacije vaš i reparacia thaj o lovjaripen le sintikane thaj romane organizacijenge.

Kadale sukcesos sas les pozitivno efektura p-i peski-pakiv le sas-te miškipnaski. Sajekh, and-i perioda maškaral o trinto haj o štarto kongreso (inkerdo and-i Varšava and-o 1990), reslo pes ande maj but thema k-o mištjaripen le socialo kondicijengo le romenge thaj k-o ingeripen maj angle lenge nacionalo thaj minoritaro xakajengo/čačipnatengo. K-o kidipen reprezentanturenca ververeinstitucijenge katar UN, UNESCO, o Evroputno Konsilio thaj e EC, e romane probemura sas vakerde le maškarthemutne komitetostar. Kadja daštisale te oven sikavde sofolo kondicije mangen pes vaš e baxtagorutni buti le romane organizacijengi.

And-o 1986, i Maškarthemutni Romani Unia (IRU) resli membro k-o UNESCO.

Vi o kadja-phendo "kongreso le Lokalo thaj Regionalo Autoriteturengo le Evropake", sar kotor le Konsiliosko le Evropako, thaj vi o Manušikane Xakajengo Komiteto le Evroputne Parlamentosko lile butivarand-odikhpen i situacia leromengi. Palal so i IRU sas akceptuime and-o OSCE and-o 1990, and-i konferencia andar 1994 andar i Varšava kerda pes jekh Permanento Ofiso vaš e Roma thaj Sintura.

And-o Panžto Lumjako Romano Kongreso inkerdo and-i Praga and-o 2000, sas te oven kerde reforme and-o IRU thaj biadile neve strukture. So avilo sas o keripen jekhe Romane Parlamentosko, savo d'atunčara orde sas te sikavel o drom le andrune thaj le maškarthemutne politikengo le IRU-oske. Jekhvar le parlamentosa, savo si i decizijengi agencija le uniaki, kerda pes jekh nevo organo and-i forma jekhe komitetoski. O purano prezidento le IRU-osko, dr. Emil Šćuka, sas alosardo prezidento kadale komitetosko kaj si 15 membrura. O šovto thaj o maj akanutno Lumjako Roman Kongreso sas inkerdo and-o Lanciano, Italia, and-o 2004, thaj

O BARO ROLO LE JUGOSLAVIKANE ROMENGO P-I MAŠKARTHEMUTNI SKINA

O živdo jugoslavikane romengo miškipen reslo sigo and-i anglutni rig p-i maškarthemutni skina. I delegacija andar i Jugoslavija lia jekh aktivo rig k-o Anglutno Lumjako Romano Kongreso inkerdo and-o London and-o 1971. Sas othe reprezentantura andar 8 thema – thaj participantura andar maj but, maškar lende vi duj andar i Divesutni Evropa (Jugoslavia thaj Āexoslovakia). O Slobodan Berberski sas alosardo pakivalo prezidento le Kongresosko thaj sas kerdi i Maškarthemutni Romani Unia (pinžardi ande kodi vrama sar RIC), thaj o Berberski sas o anglutno prezidento kadale maškarthemutne romane organizaciako. Pala' sar sikavel pes and-i dokumentacia le kongresoski, jekh andar e šerutne resa le neve kerde organizaciake sas te kerel pinžardo o ekzemplo le Jugoslavijako sar jekh them ekzemplaro rolosa and-o dikhpen le romengo. Vi o bairaxo le romengo adoptisardo k-o kongreso isi ande duj variante – jekh o “oficialo”, pinžardo le publikoske sar o bairax sinjo-zelene le purane indiaki “čakrasa” and-o maškar, thaj aver, vaš i Divesutni Evropa, sa kadja jekhe lole čerxenjaso.

O jugoslavikano oficialo suportro vaš o maškarthemutno miškipen sas konstanto thaj urjavda verver forme. And-o 1974, kerda pes and-o Čandigarh, India, o Anglutno Festivalo le Romane

Kulturako thaj jekh delegacia k-o festivalo (šerutne reprezentantura andar Jugoslavija) sas akhardi k-o anglutno ministro Indira Ghandi. O malavipen sas kerdo perdal e droma le jugosvalikane Ministerosko le Avrutne Butjengo perdal o Na_aliniime Miškipen (ande kodi vrama i Jugoslavija thaj i India sas šerutne membrura le Na-Aliniime miškipnasko).

And-i vrama le anglune rigengi le barjaripnaske jekhe maškarthemutne romane miškipnasko i politika le Jugoslavijaki sas jekh importante faktori ažitipnasko. I jugoslavikani delegacia k-e anglutne trin kongresura sas ažitime le themestar thaj sas i maj bari, thaj kadaja sikavel soske sadajekh sas jugoslavikane roma and-e šerutne pozicije le šerutne organismurenge le IRU-oske. K-o dujto kongreso, injkerdo and-i Geneva and-o 1978, o IRU votisarda jekh nevo šerutnipen – dr. Jan Čibula (jekh emigranto andar Āexoslovakia) sas alosardo prezidento thaj o Šaip Jusuf (Jugoslavia) generalo sekretari. K-o trinto kongreso le IRU-osko, andar 1981, o Sait Balic sas alosardo prezidento (ande kodoja vrama membro and-o Centralo Komiteto le Uniako le Jugoslavikane Komunisturengi), thaj o Rajko Djuric (Jugoslavija) generalo sekretari. I palutni jugoslavikani influenca p-o maškarthemutno romano miškipen sas o štarto kongreso le IRU-osko, andar Varšava, 1990, kana o Rajko Djuric sas alosardo prezidento.

III. 5 (dino katar Elena Marushiakova / Veselin Popov)

athe sas alosardo jekh nevo prezidento, o Stanislaw Stankievicz. [III. 6, 7]

Ama o fakto ke lenge probleme si institucionalizime butivar na sikavel o xatjaripen le romengo. Dural, i baxtagor and-o keripen le romane mangimatengo na sas tiknjardi numaj le bikamipnasko le ververe guvernurengo, ama vorta e romen si len aver opinia thaj dikhpen. Panda si seriozo androne diskucije pe lengo minoritaro statuso. Andr-odova so varesave organizacije den suportro k-o pinžaripen le romengo sar jek “na-teritorialo” nacia vaj “trans-nacionalo” minoriteta, aver mangel o pinžaripen le romengo sar nacionalo vaj etnikani minoriteta. Liindoj and-o dikhpen o avindo progreso, mangel pes te ovel arakhlo jekh statuso kaj xamisarel i nacionalo thaj e trans-nacionalo kalitetura.

PARUVIPEN AND-I DIVESUTNI RIG

And-i Ratutni Evropa, but independento organizacije biandile andar 1970 orde, kerde membrurendar save pokinenas thaj varekana ažitime le themutn e autoriteturendar. I buti kasave organizacijengo sas, thaj panda si, tradini karing e manuškane

xakaja, e kulturalo vaj edukacionalo problemura. And-i Francia thaj Bari Britania, o intereso sas special tradino karing e problemura savenca malaven pes e phirutne roma, sar si o khanilipen katar i majoritaro populacia, o nanaipen le thanengo vas e karavane thaj e edukacionalo problemura. And-amaro dives, but butja kerde e organizacije and-i Bari Britania, Francia, Germania, Skandinavia thaj aver thema. Misaljake, e thaneske roma sas deklarime themutni minoriteta specialo xakajenca and-i Australia (1993, and-o Finitiko Them (1995) thaj and-i Germania. Special kodoleske kaj si jekh komparativ tikneder numero romengo and-e maj but ratutne thema, o soidipen angle le politikane reprezentimasko na sas and-o šero le listako le aktiviteturenca.

K-i iniciativa le “Roma & Cinti Union” andar Hamburg (kerdi and-o 1980), sas kerdo o EUROM thaj, xarni vrama palal kodo, o Roma Nacional Congress (RNC). Kadaja palutni organizacia, avdives pašal o IRU i dujto bari maskarthemutni organizacia, tradia pirre aktivitetura popinžaripen le romengo sar evroputni minoriteta thaj p-o nakhpen jekhe “Romane Chartako” k-e maskarthemutne

organizacije, savi oficial si te sikavel e romenge xakaja.

And-i Maškarutni thaj Divesutni Evropa, opral e aba sikavde thaj e individualo aktivitetura, o proceso le emancipaciako le romengi sas durjardo kaj biše beršenca. Alavde le politikane paruvipnatar palal 1989, thaj phabarde le sigiarde trubuipnastar jekhe populaciako savi si telal jekh baro ekonomikano uštavipen, regionalo thaj trans-regionalo unije vazdinile and-e saste Divesutne Evropake thema bare romane minoritetaso. Ama o astaripen kasave socialo, politiko thaj kulturalo procesosko nevjaripnasko sikavdilo ke si pharo, anda kodo kaj sas bare tensije maškar e roma dikhindoj i kulturalo thaj socialo eterogeniteta, thaj pharavipnata maškar e demokratikane principija thaj e tradicionalo autoritetura, thaj vi maškar e politikane thaj personalo ambicije. Maj but, sas bari politikani opozicia k-o romengo pesko-organizipen.

And-o 1990 biandile NGO-ura save lile and-o dikhpen o monitoringo le manuškane xakajengo, o barjaripen le kherutnipnasko, i legalo konsultacia, o spidipen angle le edukaciako, o mištjaripen le sastipnasko, o socialo

III. 6

O Emil Ščuka (staingo/bičači rig), alosardo generalo sekretari le IRU-osko k-o Štarto Lumjako Romano Kongreso thaj prezidento k-o paňžo kongreso, vakerele e prezidentosa le Australikane Uniako le Romengi, Estref Abduramanoski. Praga, july 200.

(katar Acton / Klimová 2001, p. 192)

III. 7

I Lyobov Demetrova, Rusikane Romengi Unia, diljabel o romano himno k-o puteripen le Paňžo Lumjako Kongresosko and-i Praga.

(katar Acton / Klimová 2001, p. 171)

ažutipen, media lobby, o trainingo le mediatorjengo, presako reporto th. a. Kerdi le avrutne, special andar US, fundacijendar thaj trusturendar, thaj tradine eksklusiv na-romendar, kadaja “gypsykani industria”, sar sarkastika sas anavjardi, sikavdja thaj panda sikavel ke si problematiko pe maj but umala. Misaljake, o angažamneto le influencialo maškarmutne organizacije sar si o “Open Society Institute”, thaj o keripen le agencijengo vaš o legal advocacy, maj pinžardo o “European Roma Rights Centre” (ERRC) and-i Budinpešta, ažutisarde k-o sikavipen le problemengo le romenge andar i Divesutni Evropa k-o themutno thaj maškarmutno nivelo. Pe aver rig, prete le, bi te ovel eksepacia, kadaja buti na kerda oportunitura butjake vaš e roma, vi kaj kerde pes verver programura trainigoske ovindoj len kadava res.

POLITIKANI PARTICIPACIA K-O THEMUTNO THAJ KOMUNITARO NIVelo

O peripen le komunistikane regimurengo na numaj ke puterda drom le romenge te keren lobbykane aktivitetura ande penge thema thaj avri. Vov, sa kadja, dia o

šajutnipen te len rig k-e themutne politike. Von pašjarde peske simpatetiko partjuren te oven thode pe lenge liste alosaripnaske, vaj kerde peske pumare partjura, save kerde amalipnata/aliance bareder partjurenca sa kasave ideologijenca. Kadja, roma kandidatura andar Rumuniana, Bulgaria, Čaxiko Them, Slovakia thaj Ungriko Them, resle and-o parlamento. And-o 2004, o ungrikano političari thaj antropologisto, Livia Járóka (katar o konservativo parti FIDESZ-MPSZ), thaj o eksperto and-i komunikacia thaj žurnalist, Viktória Mohácsi (katar o liberalo SZDSZ), aresle membrura and-o Evroputno Parlamento. O anglutno MEP romane origina-ko sas o Juan de Dios Ramirez-Hereida, fondatori and-o 1986 thaj prezidento katar i Spanikani Unión Romani, savo lia jekh than and-o Evroputno Parlamento pe xarni vrama and-o 1999.

And-i Česoslovakia, misaljake, and-o trintonaj/mars 1990, reprezentatura andar i romani inteligencija registruisarde i “Roma Obcanska Iniciativa” (Romani Civiko Iniciativa, ROI) le Ministerosa le Andrunipnaske, jekh romano partj nacionalo bazenca. Lako lidero, Emil Ščuka, reslo maj palal prezidento le Maškarmutn Romane Uniako. And-o

juno 1990, o ROI gelo and-e parlamentaro alosaripnata khetanes le Civiko Forumosa mamuj i Violencia, politiko miškipnata saven sas len jekh but vasno rolo and-o peravipen le komunismosko. O ROI lia štar thana and-o Čexiko Themutno Parlamento thaj jekh mandazo and-o Slovakia-ko Nacionalo Konsilio.

O ROI decidisarda te žal maj dur sar independento politikano parti and-e alosaripnata andar 1992. ama lia numaj 0, 53% andar e voturja. O barjaripen le čingarijpatengo maškarm e roma thaj e žene andar i majoritaro populacia k-o maškarm le beršengo '90 ingedj a indirekt k-o biandipen jekhe neve romane politikako anavjardi Romani Inteligencia vaš o Somživipen/Koekzistenca and-i Slovakia (RIS). Andar 1998, e romane političarja zumavde te unisaren e romane politikane partjura and-i Slovakia, ama sas bibaxtagorutne negociacije.

E municipalo alosaripnata andar 1998 sas maj baxtagorutne. E roma sas thode maj but pe alosaripnaske liste le ROI-eske thaj le RIS-eske, thaj gele and-e alosaripnata sar independento kandidatura, ama von sas vi p-e liste vaš i pozicia sar šerutno dizako / primari. K-o agor, 56 roma sas alosarde sar deputatura thaj šov

UNGRIKO THEM: THANUTNE THAJ THEMUTNE STRUKTURE AŽUTIPNASKE

Sar jekh institucional lo trujalipen le themengo, and-o 1990 sas kerdo o Ofiso le Themutne thaj Etnikane Minorititurengo (NEKH), le resesa te dikhel e minorititurenge politike andar o Ungriko Them.

E Minorititurengo Akto andar 1993 buxljarda e xakaja le minorititurenge thaj kerdja o Ungrosko korkorutno Minoriteta Peske-Rajaripnasko (MSC) sistemo, savo mekelas e minoritituren te keren penge pumare alosaripnaske organismura save te keren buti khetanes le lokalo thaj le themutne guvernurenca. O sistemo MSG vaš e roma thaj aver minorititura sas kerdo and-o 1995. E pretele 1000 komunalo romane peske-rajarijnata lile svako andar lende 2700 € ažutipen katar o them. E komune si musaj te den jekh lokalo infrastruktura vaš e romane organizacije. Ama, ande kadava konteksto, e komune butivar phene ke von šaj keren buti numaj palal “lenge posibilitetura”. Aver bari problema le sistemosa MSG sas o fakto ke ži na but vrama palpale khonik našti votisarelas vaš e reprezentantura and-e minoritetake konsilija; kadja, kerda pes estimacija ke maj cerra desar deš procentja andar kodola save votisarde vaš e roma sas vorta roma. Palal jekh paruvipen le zakonosko and-o juno 2005,

kašte ovel pes o xakaj k-o alosaripen/voto, e alosarne trubul te oven registruime sar roma le romane organizacijendar. Ama isi numaj jekh rom andar trin save sikavel pes kadja thaj, sar phenen but organizacije, vi maj cerra andar lende registrisaren pes vaš e alosaripnata.

And-o 2002, o guvernno kerda jekh nevo romano Ofiso telal o Ofiso le Anglutne Ministrosko, kaj te koordonisarel e romane politike le guvernoske. Sar rezulto, e specifiko topike šaj te oven vakerde k-o maj baro politikano nivel. But andar e responsabilitetura le NEKH-eske save lenas and-o dikhipen i socialo integracia le romengi thaj o koordonipen le sektorialo politikengo sas dine le neve Romane Ofisoske. I responsabiliteta vaš i romani kultura thaj minorititurenge xakaja ačhile k-o NEKH. Sajekh, kerda pes jekh Parlamentaro Komisioneri vaš e Etnikane thej Themutne Minorititura (Minorititurengo Ombudsman). Kadaja institucia kerel monitorizacia pe implementacia le xakajengi le minorititurenge, kerel investigacia le rovipnatenge thaj rodel o lačharipen le situacijengo kana si uštavde e xakaja le themutne thej etnikane minorititurenge.

III. 8

roma kandidatura resle primarja. Aver zumavipnata kerede pes bi bare rezulturenca. Von na resle te xatjaren pes pe jekh khetani strategija vaš e themutne alosaripnata and-o 2002, thaj athar reslo pes, sar and-e sarre alosaripna palal 1990, ke e roma na lile nijekh than and-o parlamento.

I PROVOKACIA LE SOMBUTIKERIPNASKI/ KOOPERACIAMI

Generalo vakerindoj, te lasa and-o dikhipen o baro procenažo le romengo and-i Maškarutne thaj Divesutne Evropake thema, lengi politikani influenca si but tikni. O rezono vaš adaja situacia šaj te ovel arakhlo na numaj and-o bižanipen/ignoranca thaj o xasaripen le lovikane ažutipnasko katar i rig le gažengi, ama vi and-i substancialo eterogeniteta/ververipen le romane populaciaki perdal i Evropa.

Isi baro averipen/diference maškar e grupe and-o umal e kherutnimasko, le čhibjako (varesave vakeren romanes, aver na, kodola kaj vakeres si len verver dialektja romane čhibjake etc), k-o nivelu le diipnasko rigate / le marginalizaciako, le asimilaciako thaj le integraciako. Kadala

faktorja keren influenca po “romanipen” – o pheripen thaj o ingeripen maj dur le specifikane kultrako le romengi, thaj athar i peski-pakiv thaj o socialo bešipen and-i romani societeta. Žene andar e “tradicionalo”, “čačutne” romane grupe butiva na kerde buti le ženenca andar e “asimilim” grupe, save butivar si dikhle sar maj tikne inferiora.

Aver tensieje andr-o romano miškipen avilo andar o ververipen lenge šerutne ženenge. Kadala si manuša saven si len pakiv maškar e roma, ama butivar, kaj nanaj len formalo edukacia, si len tikni zor te dašti keren lačhi buti and-e strukture le administraciake. Na but vrama palpale, vazdinilo jekh numero ternengo, edukime manuša save lile pe pende politikani responsabiliteta. O kontrasto maškar e tradicionalo thaj e moderno šerutne biandja jekh dramatik barjaripen le romane organizacijengo thaj vazdia i kompetencia vaš o xakaj le reprezentipnasko.

Mamuj e diference maškaral e individualo organizacije, kerdile amalipnata/aliance ande nesave thema, saventa te resel pes jekhe barem parcial khetani formate akcijengi. O lačharipen le andru- ne čhngaripnatengo sas but vasno, šeral anda kodo kaj e individualo organizacije

andar e Divesutne thaj Telutne-Divesutne Evropake thema phares sas diferime jekh avrjatar ande kodo so mangelas (o pinžaripen le romengo sar etnikani thaj themutni minoriteta, lovikano ažutipen le independento kulturalo centrurenge, isipen and-i media thaj reprezentimos and-e politikane komitetura).

And-i Ratutni Evropa, e kadja-phende “autoxonura” (thaneske) thaj “aloxtonura” (neve avile) roma si politikanes jekh mamuj avreste anda kodo kaj si len aver thamikano/legalo statuso. And-i Austria, misaljake, e roma save živisarde and-o them jekh ešeliberšestar vaj maj but si pinžarde sar minoriteta ; pe aver rig, e roma aloxtonura nanaj pinžarde kadj, madikh ke si len vaj na austrikano themutnipen. Atoska len nanaj len e xakaja thaj o ažutipen dine le etnikane grupenge. Athar resel pes ke e maj romane organizacije andar Austria – sar vi andar aver thema – dikhen pe andral-gruposke problemura, thaj i sombuti maškar lende isi tiknjardi. Ama isi nesave eksepcije, misaljake o Roma National Congress (RNC) andar o Hamburg, vaj o “Romano Centro” andar Viena, save den thamikano/legalo, socialo thaj edukacionalo suportu vi le neve avile romenge.

NA MANGEL PES PATERNALISMO

O keripen le organizacia ko “Euro-Roma” and-i Bulgaria isi jekh baro phir and-o vazdipen le emancipaciako le romengi. And-o 1998, 3386 delgatura andar 205 komunalno romane organizacije kidinile and-i Sofia le resesa te zurjaren i romani komuniteta, madikh save gruposke roma isi. Kerdi eksklusiv romendar – maj but kalderaša, “Euro-Roma” astardili te sikavel ke e romaen na trubul len lojzaripen katar o them vaj katar e (maškar)themutne NGO-ura. I iniciativa andja baro baxtagor/

sukceso le ververe romane prijurenge and-e komunalno alosaripnata andar 1999. Vi kaj i presia / o uštavipen katar e kerde partjura barilitar – šerutne romenca phandle vaj bičhalde and-o eksilo – and-e avinde berša, e komunalno alosaripnata andar 2003 andine vi maj baro baxtagor, 164 roma sas alosarde sar membrura ande verever konsilija le municipalitaturenge. Paše kadala, but roma sas alosarde sar primarja/šerutne and-e but gava kaj sas thanjarde predominant romendar.

III. 9

(dikh Marušiakova / Popov 2005, pp. 433-455)

AVINDO DIKHIPEN

Nais le keripnaske le romane organizacijengo, e lobbyeske and-i sasti lumja, e sombutjake le maškarthemutne organizacijenca thaj le institucionalizaciake lenge problemegi, e roma isi avdives and-i pozicia te keren influenca pe politikane procesura k-o komunalno, themutno thaj maškarthemutno nivelo.

And-e palutne berša, verver departamentura le Konsilioske le Evropako thaj le Evropotne Uniako lile and-o dikhipen e problemura le romenge. Ama lengere but rekomendacije na sas paruvde ande vasne akcije. Isi duj akanutne butja save, liindoj and-o dihipen lengo drom thaj e anglune rezultura, šaj te sikaven jekh baro phir angle and-o proceso le emancipaciako le romengi.

And-o 2004, kerda pes and-o Strasburg o “Evropotno Romengo thaj Travelerrjengo Forumo” (ERTF). Sar jekh pan-evropotni asociacia, o forumo kamel te anel khetanes e maškarthemutne thaj themutne romane organizacije thaj te phandel len le Evropotne Komisiasa, le Konsiliosa le Evropako, le OSCE-sa thaj avere maškarthemutnestrukturenca thaj organizacijenca. K-o angluno kidipen le ERTF-esko, and-i decembra 2005, sas alosardo prezidento o Rudko Kawczynski, šerutno le Roma National Kongresosko.

O Forumo registrisarda peske nacionalo strukture, save si responsabilo vaš o registruimos le ververe organizacijengo save len than thaj si len jekh voto and-o somkidipen le Forumosko and-o Strasburg. And-o 2005, sar kerdi jekhe konferencia andar 2003 andar o Ungriko Them, jekh iniciativa

enja Divesutne Evropake guvernurengi (Bulgaria, Kroacija, o Čexiko Them, Ungriko Them, “o purano Jugoslavi-kano Them le Macedoniako”, Serbia, Rumunia, Slovakia thaj Montenegro), khetanes maškarthemutne institucijenca (dikh athe vi i Evropotni Komisija, o Konsilio le Evropako, i Lumjaki Banka), maškarthemutne NGO-urenca (sar si o Open Society Institute) thaj maškarthemutne romane organizacijenca deklarise ande berša ži and-o 2015 “Dekada le Romane Inkluziaki”. Jekh evaluacia le rezulturengi kadale iniciativaki šaj kerel pes and-e avinde berša, vi kaj šaj phenas ke numaj o fakto ke i Romani Dekada kidel telal khetani buti maj but Divestutne Evropake thema k-o nivelo le guvornosko thaj vi romane organizacije si o signo jekhe but vasne eventosko and-e istorile le pesko-organizipnaski thaj emancipacia le romengi.

Bibliographie

Acton, Thomas / Klímová, Ilona (2001) *The International Romani Union. An East European answer to West European questions? Shifts in the focus of World Romani Congresses 1971-2000.* In: Guy, Will (ed.) *Between past and future. The Roma of Central and Eastern Europe.* Hatfield: University of Hertfordshire Press, pp. 157-226 | **Hancock, Ian (2002)** *We are the Romani people. Ame sam e Rromane džene.* Hatfield: University of Hertfordshire Press | **Marušiakova, Elena / Popov, Veselin (2005)** *The Roma - a Nation without a State? Historical Background and Contemporary Tendencies.* In: Burszta, Wojciech et al. (eds.) *Nationalismus Across the Globe.* Poznan: School of Humanities and Journalism, pp. 433-455 | **Matras Yaron (1998)** *The development of the Romani civil rights movement in Germany 1945-1996.* In: Tebbutt, Susan (ed.) *Sinti and Roma in German-speaking society and literature.* Oxford / Providence: Berghahn, pp. 49-63